

KICHIK MAKTAB YOSHI DAVRIDAGI O‘QUVCHILARDA ADAPTATSION JARAYONLAR**Usmonova Nargizaxon**

Qo‘qon universiteti ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Ibrohimova Muslimaxon

Qo‘qon universiteti amaliy psixologiya yo‘nalishi talabasi

ibrohmovam05@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktabgacha yosh davri haqida ma‘lumotlar va maktabga tayyorlov jarayonlari haqida ma‘lumotlar berib o‘tilgan. Shuningdek maqolaning mazmuni shundan iboratki, bola hayotida ushbu davrning naqadar muhim davr ekanligi, kichik maktab yosh davrida bolalarda kechadigan adaptatsion jarayonlar va eng muhim masala hisoblanadigan bolaning ta‘lim jarayoniga ilk qadami qanday qo‘yilsa samaraliroq bo‘lishga doir ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yosh davri, maktabga tayyorlov, bolalarda jismoniy, psixik, axloqiy rivojlanish, maktabga psixik tayyorlik, maktabga moslashish, adaptatsion jarayonlar.

O‘zbekiston respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida” gi qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2020-yil 19-mayda qabul qilingan Senat tomonidan 2020-yil 7-avgustda ma‘qullangan qonunda Umumiy o‘rta ta‘lim tashkilotining birinchi sinfiga bolalar ular yetti yoshga to‘ladigan yilda qabul qilinadi. Boshlang‘ich ta‘lim ta‘lim oluvchilarda umumiy o‘rta ta‘limni davom ettirish uchun zarur bo‘lgan savodxonlik, bilim, malaka va ko‘nikmalar asoslarini shakllantirishga qaratilgan. “Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida” gi O‘zbekiston Respublikasining qonuni ijrosini ta‘minlash, shuningdek, ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarga samarali ta‘lim-tarbiya berish hamda qulay shart-sharoitlar yaratish maqsadida Vazirlar Mahkamasi qarori va O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida xususan 50-moddasida har kim ta‘lim olish huquqiga ega ekanligi, davlat maktabgacha ta‘lim va tarbiyani rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratishi, davlat bepul umumiy o‘rta ta‘lim va boshlang‘ich professional ta‘lim olishni kafolatlashining, Ta‘lim tashkilotlarida alohida ta‘lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta‘lim va tarbiya ta‘minlanishi qonunlarimiz va qomusimiz bo‘lmish konstitutsiyamizda belgilab berilishi davlatimizda bolajonlarning ta‘lim olishlariga bo‘lgan yuksak e‘tiborni ko‘rishimiz mumkin.

Kichik maktab yosh davri! Bu misoli farishtadek bolajonlarning ta‘lim sohasiga, bilimlar dunyosiga qo‘yadigan ilk poyqadamlaridir. Ushbu poyqadamning qay tarzda qo‘yilishi esa jazzi bolajonlarning ertangi buyuk kunlarining naqadar porloq, yoqrin bo‘lishini belgilashda katta ahamiyatga ega albatta.

Maktab! Bu maktabgacha yosh davridagi bolajonlar uchun yangi so‘z yangi olam bo‘lishi bilan bir qatorda ularning bilimlar dunyosiga kiradigan yangi hayotlari hamdir. Maktabga ilk qadamchalarning qo‘yilishi bolalarning hayotida judayam katta voqea hisoblanadi. Maktab hayoti bolalarga yangi bir dunyoni ochib beradi, maktab davrida bolajonlarning asosiy faoliyatlari o‘zgaradi. Endi bolalarning asosiy faoliyatlari, asosiy vazifasi va ijtimoiy burchi o‘qish bo‘lib qoladi. Ilk maktab yoshi davridagi bolalar uchun yangi faoliyat bo‘lgan o‘qish ulardan yangi sifat, yangi xususiyatlarga ega bo‘lishlarini talab etadi. Buning uchun esa bolajonlardan barqaror diqqat, o‘tkir

zehn, mustaqillik, ishchanlik va tartibli xislatlari bo'lishi kerak. Bundan tashqari bolajonlarda maktabgacha ta'lim tashkilotidan maktabga o'tishlari natijasida kattalar bilan bo'ladigan munosabatlarida ham birmuncha kuzatish mumkin bo'ladi. Bolajonlarning maktabga chiqishlari murakkab bosqichdir. Shuni ham e'tiborga olish lozimki, bolajonlarning maktabga chiqishlari bilan ularning ijtimoiy holatlarida ham birmuncha o'zgarish holatlari mavjud bo'ladi. Ya'nikim, maktabgacha yosh davriga to'lgan bolalar maktabgacha ta'lim tashkilotida "katta" deb hisoblansalar. Maktabga chiqishgach, ular yana "eng kichkinalar" qatorlariga tushib qoladilar. Bolalarning maktabga chiqishlari bilan yuzaga keladigan ana shunday jiddiy o'zgarishlarni nazarda tutib, ularni maktabga har tomonlama tayyorlash har bir pedagog va psixologlar, qolaversa otalar uchun eng dolzarb bo'lgan mavzulardan biridir. Bundan tashqari bu borada maktabgacha ta'lim tashkilotlarining o'rnini beqiyosdir. Maktabgacha ta'lim tashkilotining asosiy vazifalaridan biri bolalarga har taraflama ta'lim va tarbiya berish, ularning taraqqiyot darajalarini maktabda ta'lim ololadigan darajada rivojlantirishdan iboratdir. Bu esa, o'z navbatida, maktabdagi o'qitish ishlari bilan maktabgacha ta'lim tashkilotidagi ta'lim-tarbiya ishlari o'rtasida ma'lum izchillik bo'lishini talab qiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolajonlarning jismoniy tarafdin rivojlanishiga qay darajada katta e'tibor berilsa, ularning aqliy va axloqiy rivojlanishlariga ham shunchalik e'tibor beriladi. Ularning maktabga chiqishlari doimo nazarda tutilib, o'tkaziladigan turli didaktik mashg'ulotlarda bolalarning idroklari, tasavvur va xotiralari, hayol hamda tafakkurlari, irodalari sistemali tarzda taraqqiy ettirilib boriladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda birmuncha makon tushunchalari, misol uchun uzoq, yaqin, o'ng, chap, katta, kichik shuningdek, dumaloq va doira haqidagi tushunchalar, va yana shuningdek vaqt, bugun, kecha, indin, erta zamon tushunchalari haqida tasavvur va axloq tushunchalari sanaladigan hurmat, uyalish, yaxshi, yomon, rost, yolg'on kabi tushunchalar ham paydo bo'ladi. Bolajonlar bu davtda, jimoniy jihatdan ham rivojlanib boradilar. Uning nerv sistemasi, miyasi, muskullari, qo'llari yanada rivojlanadi. Bu davrda bolajonlarning xarakteri va o'ziga xos individual xususiyatlari ko'zga tashlana boshlaydi. Shunisi ahmiyatliki, barcha maktabgacha ta'lim muassalaridagi 6, 7 yoshdagi bolajonlar maktabdagi o'qishga bab-baravar tayyor bo'lavermaydilar. Bazi bolalar maktabga chiqqach, yangi muhit yangi hayotga tezlik bilan kirishib keta olmaydilar. Ularda o'qish uchun qandaydir bir xususiyat etishmayotgandek ko'rinadi. Bu o'rinda shunday bir savol tug'iladi. Bolalarni qay paytda psixologik jihatdan maktabdagi o'qishga tayyor deb hisoblash mumkin. Ayrim psixologlarning fikricha, bola maktabda o'qishi uchun atrofdagi narsa va hodisalarga doir anchagina tasavurlarga ega bo'lishi hamda ma'lum darajada aqliy jihatdan o'sgan bo'lishi lozim. Biroq hayotda shunday voqealar uchraydiki, anchagina tasavur boyligiga ega bo'lgan va hattoki yozish hamda o'qishni biladigan bolalar ham maktabdagi o'qishga tayyor bo'lmaydilar. Ular maktab va o'qituvchining talablarini bajara olmaydilar. Aksincha, ayrim bolalar yetarli tasavur boyligiga ega bo'lmasalar ham, maktabda o'qib keta oladilar. Bolajonlarning aqliy jihatdan rivojlangan bo'lishlari dastlab o'qib ketish uchun eng zarur shartlardan biri hisoblansada, bu bolaning o'qishga tayyor ekanligini aniqlashdagi hal qiluvchi omil sanalmaydi. Negaki, bu yerda yosh masalasi ham bor. Boshqa bir olimlar bolaning o'qishga tayyor ekanini aniqlashdagi asosiy narsa iroda sifatlarining rivojlanganligidir, degan fikrlarni birdirib o'tganlar. Yetti yoshga to'lish davri go'daklikning tugashi davriga to'g'ri keladi. Xuddi ana shu davrdan boshlab bolalarda o'z-o'zini anglash tarkib tapa

boshlaydi. Shuning uchun bolalarning etti yoshga to'lgan davridan boshlab sistemali ravishda o'qitishga o'tish maqsadga muvofiqdir.

K.D. Ushinskiyning fikricha, bolaning maktabdagi o'qish faoliyatiga tayyorligi ayrim psixik jarayonlarning taraqqiyot darajasi bilan emas, balki bola shaxsining umumiy taraqqiyot darajasi bilan aniqlanadi. Bolalarda 5-6 yoshdan boshlab shaxsiy ong tarkib topa boshlaydi. Bu shunday hollarda ko'rinadiki, bolalar o'zlari yashab turgan ijtimoiy muhitdan o'z o'rinlarini belgilashga, kattalar bilan yanada yaqinroq, yanada to'laroq munosabatlar sistemasini o'rgatishga intiladilar. Katta guruh bolalari maktabga o'tishdan ancha ilgariyoq maktab haqida orzu qila boshlaydilar. Maktabning qanday ekanini kattalardan tez-tez surishtirib turadilar. Maktabga borish vaqtlarini aniq bilishga harakat qiladilar. Agar biror o'rtoqlari maktabga o'tib ketsa, juda havaslari kelib, o'zlari bog'chada qolganlaridan o'ksinib ketadilar.

Tayyorlov yoshdagi MTT bolalarining maktabga intilishlari ijtimoiy munosabatlar sistemasidan yangini egallashga bo'lgan intilishlarining konkret ifodasidir. Shunday qilib, bolaning maktabdagi o'qishga tayyorligi shaxsning ijtimoiy yetuklik bosqichlaridan biridir. Lekin ijtimoiy taraqqiyotning bunday yetuklik bosqichiga bola o'z-o'zidan ko'tarilmaydi. Bolajonlarni bu bosqichga maktabgacha ta'lim tashkilotlari va oiladagi butun ta'lim-tarbiya ishlari orqali ko'tarish mumkin. Bolajonlar yetti yoshga yetganlarida jismoniy tarafdin ancha rivojlandilar, o'zlarini idora qilishga, nojo'ya xatti-harakatlardan o'zini tiyishga, xulq-atvor qoidalarini o'zlashtirishga harakat qiladilar. Jamoada yashashga ko'nika boshlaydilar. Bolaning nutqi ma'lum darajada o'sgan bo'ladi, u o'z o'rtoqlari va kattalar bilan erkin suhbat qila oladi. Yetti yoshli bolalarning his-tuyg'ulari ancha o'sadi. Xayrixohlik, rahmdillik, o'rtoqlik kabi xis-tuyg'ular mustaxkamlana boshlaydi. Bu davrda bolada turli harakatlar mustahkamlanadi, u qaychi, ruchka, qalam kabi qurollardan foydalanish malakasini egallay boshlaydi. Biroq bu davrda ham bolada hali beixtiyor aktivlik ancha ustun turadi. Shu sababli bolani qiziqtiradigan yoki unga kuchli ta'sir qiladigan narsalar uning diqqatini tortadi. Bu yoshda ham o'yin juda katta rol o'ynaydi. O'yin jarayonida bola o'zini idora qilishga, o'z harakatlarini o'yin qoidalariga bo'ysundirishga, javobgarlikka, jamoa manfaatini ustun qo'yishga odatlanadi. Bu xislatlar keyinchalik o'qish mehnatiga o'tish uchun zarur bo'lgan xislatlardir. O'yin jarayonida bolaning aql-idroki, zehn va boshqa psixik xususiyatlari rivojlanadi. Bular o'z navbatida, bolaning maktabda o'qishi uchun psixologik zamin tayyorlaydi. Bunday zaminni tayyorlash va mustahkamlashda, albatta oilada hamda bolalar bog'chasida olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlari hal qiluvchi ahamiyatga egadir. Yetti yoshga to'lib, maktabga chiqqan bolalarning psixik jihatdan bundan keyingi o'sishi maktabda hamda oilada olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishi jarayonida amalga oshiriladi.

Ta'limga psixologik tayyorlik deganda bolaning ob'ektiv va sub'ektiv jihatdan maktab talabiga munosibligi nazarda tutiladi. U maktab ta'limiga avval psixologik jihatdan tayyorlanadi. Binobarin, uning psixikasi bilim olishga yetarli darajada rivojlanadi. Shu yoshdagi bola idrokining o'tkirliigi, ravshanliigi, sofligi, aniqliigi, o'zining qiziquvchanliigi, dilkashliigi, xayrixohliigi, ishonuvchanliigi, tafakkurining yaqqolligi bilan boshqa yoshdagi bolalardan ajralib turadi. Maktab ta'limiga tayyorlanayotgan bolada diqqat nisbatan uzoq muddatli va shartli barqaror bo'ladi. Bola diqqatining xususiyatlari rolli va syujetli o'yinlarda, rasm chizish va qurish-yasash mashg'ulotlarida, loy hamda plastilindan o'yinchoqlar tayyorlashda, o'zgalar nutqini idrok qilish

va tushunishda, matematik amallarni yechishda, hikoya tinglash va tuzishda ko'rinadi. Bola o'z diqqatini muayyan ob'ektga to'plashga intiladi. Uning xotirasi qiziqarli, o'zgacha bo'lgan, kishini taajubga soladigan ma'lumot va hodisalarni puxta esda olib qolish, esda saqlash, esga tushirish irkoniyatiga ega bo'ladi. Shu davrgacha bevosita kattalar rahbarligida u yoki bu axborotlarni o'zlashtirib kelgan bo'lsa, endi o'z xohish-irodasi bilan zarur ma'lumotlar to'plashga, o'z oldiga aniq maqsad va vazifa qo'yishga harakat qiladi. Bolaning ana shu faolligi xotirasining muayyan darajada rivojlanganligini bildiradi. U she'r, hikoya va ertaklarni esda qoldirish uchun ko'p takrorlashi, yod olishning eng qulay yo'l va usullaridan foydalanishi ta'lim jarayonida unga juda qo'l keladi. Birinchi sinf o'quvchisi ko'pincha obrazli xotiraga suyanib bilish faoliyatini tashkil etsa ham, bu ish xotiraning boshqa turlarini inkor qilmaydi. Aksincha, ta'lim so'z-mantiq xotirasini taqozo etadi. So'z mantiq xotirasining mavjudligi ma'nosini tushunib esda olib qolish jarayonining samaradorligi ortishiga keng imkoniyat yaratadi. Tajribadan ma'lumki, bola ma'nosiz so'zlardan ko'ra ma'nodor tushunchalarni birmuncha tez va mustahkam eslab qolish xususiyatiga ega. Uning nutqi maktab ta'limiga tayyorgarlik bosqichida kattalar bilan muloqotga kirishish, kishilarning fikrini o'qib olish va to'g'ri idrok qilish darajasida, nutqning tuzilishi esa grammatika qoidalariga mos, mantiqan izchil, ifodali, miqdor va ko'lam jihatdan fikr almashishga etarli bo'ladi. U eshitgan va ko'rganlari to'g'risidagi ma'lumotlarni tushuna oladi. O'zidagi axborotlarni muayyan tartibda bayon qila biladi, aqliy faoliyat operatsiyalaridan o'rinli foydalanadi (ularni taqqoslaydi, oydinlashtiradi, umumlashtiradi, hukm va xulosa chiqarishga harakat qiladi). Olti yoshli bolaning psixik tayyorligi haqida gapirilganda ko'pincha muayyan reja asosida, tartibli, ko'p qirrali maqsadga yo'naltirilgan, o'zaro mantiqiy bog'liq, izchil boshlang'ich ta'limga zamin yaratishini o'tovchi psixik o'sish darajasini nazarda tutamiz. Shuningdek, ta'lim uchun psixik o'sish darajasidan tashqari, bola turmushi va faoliyatining tafovutlari, sharoitlari, o'ziga xosligi, uning sihat-salomatligi, uslubiy jihatdan tayyorgarligi, oddiy ko'nikmalarni o'zlashtirgani kabi omillarni hisobga olish maqsadga muvofiqdir. Yuqorida aytilganlarning hammasi bolaning maktab ta'limiga psixologik jihatdan tayyorligining ob'ektiv tomonlarini ifodalaydi. Bola maktab ta'limiga psixologik tayyorlanishning sub'ektiv tomoni ham mavjuddir. Uning maktabda o'qish xohishi, intilish, katta yoshdagi odamlar bilan muloqotga kirishish istagi mazkur tayyorgarlik bilan uzviy bog'liqdir.

Xulosa: Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, maktabgacha yosh davri darhaqiqat bolajonlarning bilimlar dunyosiga kiradigan ilk eshiklari hisoblanadi. Ertangi kunlari naqadar buyuk bo'lishida esa ushbu eshikdan qay darajada kira olishlari ya'ni ular uchun yangi hayot bo'lmish bilimlar dunyosiga har tomonlama psixologik, jismoniy va ruhiy tayyor bolishlari muhimdir. Negaki ular maktab degan yangi hayotlarida qiyinchiliklarga, turli muammolarga duch kelmasliklari zarur. Yo'qsa bolajonlarda maktabga va ta'lim olishga bo'lgan adabatsion jarayonlar qiyin kechish holatlari kuzatilishi mumkin. Bu o'z navbatida bolajonlarning maktabga borishni hohlamaslik, ta'lim olishni istamaslik kabi nohush holatlarni keltirib chiqarishi mumkin. Buning natijasida esa bolaning ta'lim samaradorligi keskin tarzda paslash holatlari yuzaga keladi. Bu kabi nohush holatlarning oldini olish uchun esa maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib boruvchi pedagog, tarbiyachilarning, psixologlarning va ota-onalarning o'rni beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining “ Ta’lim to’g’risida ” gi qonuni. 30.10.2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori, 22.12.2020 yildagi 802-son. MAKTABGACHA TA’LIM VA TARBIYANING DAVLAT STANDARTINI TASDIQLASH TO’G’RISIDA.
3. Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiya. Z.T.NISHANOVA, N.G.KAJVQLOVA, D.U.ABDULLAYEVA, M.X.XOLNAZAROVA «O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati» nashriyoti TOSHKENT – 2018
4. Ontogenez psixologiyasi E,G'oziyev, Toshkent"NIF MSH"2020
5. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi.«Pedagogika va psixologiya» (ilmiy ommabop seriya).- T., Nizomiy nomidagi TDPU, 1999/1.
6. Bolalar psixologiyasi va uni o'qitish metodikasi. Z.NISHANOVA, G.ALIMOVA . O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti Toshkent – 2006.
7. Toxirjon, U. (2024). BOSHLANG'ICH SINFLARDA O 'QISHNI YETKAZIB OLISHGA QIYNALAYOTGAN O 'QUVCHILAR BILAN ISHLASHDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 9-13.
8. Muslimaxon Ibrohimova and Nargizaxon Usmonova 2023. PEDAGOGIK JARAYONDAGI NEVROZLAR KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILAR MISOLIDA. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI. 1, 1 (May 2023), 578–580.
9. Raximjonovna, U. N. (2023). O 'SMIR YOSHIDAGI O 'QUVCHILARDA “TARBIYA” FANINI O 'QITISH ORQALI MUSTAQIL FIKRLASHGA O 'RGATISH. Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities, 11(6), 232-237.
10. Asilova, S. X. (2023). O 'QUVCHILARNI KASB-HUNARGA YO 'NALTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZIMLARI.
11. Xursanov, O. (2023). TALABALARNI HAMKORLIK TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O'QUV - MA'NAVIY MOSLASHUVCHANLIK IMKONIYATLARINI OSHIRISH TEXNOLOGIYASI (1 - KURS TALABALARI MISOLIDA). Educational Research in Universal Sciences, 2(12), 264–269. Retrieved from <http://erus.uz/index.php/er/article/view/5519>
12. Sadriddinova Zulfiya. (2024). BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI TASHKIL ETISH-DOLZARB PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA. Yosh Tadqiqotchi Jurnal, 3(1), 188–193. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/644>
13. Eshchanova, G. (2022). SOCIALIZATION OF REFORMS IN THE SYSTEM OF PRESCHOOL EDUCATION. Science and Innovation, 1(8), 561-564.
14. Maxmudova Zilola. (2023). TALIM MUASSASI RAHBARLARIDA YUKSAK AXLOQIY SIFATLARI RIVOJLANTIRISH. International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives, 1(2), 78–83. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/17>
15. Toxirjon, U. (2024). PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA O'RTASIDAGI O'ZARO TA'SIRNI O'RGANISH. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 22-27.

16. Umarov Tokhirjon. (2024). PROVISION OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EXTREME SITUATIONS IS SOCIAL. *International Multidisciplinary Journal of Universal Scientific Prospectives*, 2(2), 1–6. Retrieved from <https://izlanuvchi.uz/index.php/iz/article/view/28>
17. В статье представлена информация о роли педагогики и психологии в повышении качества и эффективности образования, формировании зрелого поколения. Данное научное исследование исследует решающую роль симбиотических взаимоотношений педагогики и психологии в . (2024). YANGI O‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR, 2(2), 5-12. <https://nuzjournals.uz/index.php/yoiit/article/view/79>
18. Умаров Тохиржон. (2024). ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ПРЕДСТАВИТЕЛЯМИ РАЗНЫХ РЕЛИГИЙ. *Yosh Tadqiqotchi Jurnal*, 3(2), 18–25. Retrieved from <https://2ndsun.uz/index.php/yt/article/view/655>
19. Тохиржон, У. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 14-17.
20. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. *Integration of Economy and Education in the 21st century*, 2(2), 18-21.